

MO'G'ULLAR MIGRATSIYASINING SIYOSIY, IQTISODIY VA HARBIY OMILLARI

Quchqorova E'zoza Asqar qizi

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti 1-kurs magistranti

Egamberdiyeva Fayoza Axtamovna

Kitob tuman 3-son texnikumi bo'lim boshlig'i

Annotatsiya

Annotatsiya. Mazkur maqolada mo'g'ul etnogenezinining dastlabki bosqichlari, Beishivey va Shivey qabila ittifoqlarining etnik tarkibi, qadimgi mo'g'ul guruhlarining shakllanish jarayonlari hamda ularning migratsiyasi masalalari tahlil qilinadi. Tadqiqotda xitoy yilnomalari, Rashiduddinining "Jome' ut-tavorix" asari va boshqa yozma manbalar asosida mo'g'ul qabilalarining Argun daryosi havzasidan Mo'g'uliston dashtlariga ko'chib o'tish bosqichlari yoritilgan. Shuningdek, migratsiya jarayonlarining siyosiy, iqtisodiy va harbiy omillari, turkiy hamda tungus qabilalari bilan etnomadaniy aloqalari va o'rta asr mo'g'ul etnik yadrosining shakllanishidagi o'rni tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: mo'g'ullar, etnogenez, migratsiya, Shivey, Beishivey, Ergunekun, Argun daryosi, Bordjigin, Chingizxon, Baykalbo'yi.

Abstract. This article examines the early stages of Mongol ethnogenesis, the ethnic composition of the Beishivey and Shivey tribal confederations, and the migration processes of ancient Mongol groups. Drawing upon Chinese dynastic chronicles, Rashid al-Din's *Jāmi' al-Tawārīkh*, and other historical sources, the study analyzes the movement of Mongol tribes from the Argun River basin to the Mongolian steppes. Particular attention is paid to the political, economic, and military factors that influenced these migrations, as well as the ethnocultural interactions of the Mongols with Turkic and Tungusic peoples. The article also

explores the formation of the medieval Mongol ethnic core and its role in the emergence of later Mongol statehood.

Keywords: Mongols, ethnogenesis, migration, Shiwei, Beishivey, Ergunekun, Argun River, Borjigin, Genghis Khan, Baikal region.

Аннотация. В данной статье рассматриваются ранние этапы этногенеза монголов, этнический состав племенных объединений Бэйшивэй и Шивэй, а также миграционные процессы древнемонгольских групп. На основе китайских династийных хроник, труда Рашид ад-Дина «Джами ат-таварих» и других письменных источников анализируются этапы переселения монгольских племён из бассейна реки Аргунь в степи Монголии. Особое внимание уделяется политическим, экономическим и военным факторам миграций, этнокультурным контактам монголов с тюркскими и тунгусскими народами, а также формированию средневекового монгольского этнического ядра.

Ключевые слова: монголы, этногенез, миграция, Шивэй, Бэйшивэй, Эргунэ-кун, река Аргунь, Борджигин, Чингисхан, Прибайкалье.

Kirish

Markaziy Osiyo va Sharqiy Osiyo tarixida mo'g'ullar etnogenezi hamda ularning migratsion jarayonlari muhim ilmiy muammolardan biri hisoblanadi. Mo'g'ul qabilalarining shakllanishi va keyinchalik ulkan imperiya barpo etish darajasiga ko'tarilishi uzoq davom etgan etnik, siyosiy va ijtimoiy jarayonlar natijasi bo'lgan. Ushbu jarayonlarni o'rganishda xitoy sulolaviy yilnomalari, mo'g'ul va fors tarixiy manbalari hamda zamonaviy arxeologik va lingvistik tadqiqotlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Mo'g'ul etnogenezining dastlabki bosqichlari Shivey qabila ittifoqi va uning tarkibiga kirgan Beishivey guruhlar bilan bevosita bog'liq bo'lib, tadqiqotchilar Mengwu (Mengwa) qabilasini mo'g'ul etnonimining eng qadimgi yozma ko'rinishlaridan biri sifatida baholaydilar. VI–XI asrlar davomida sodir bo'lgan

migratsion jarayonlar natijasida qadimgi mo'g'ul qabilalari Amur va Argun daryolari havzalaridan Onon, Kherulen va Tuul daryolari oralig'idagi hududlarga ko'chib o'tgan. Mazkur ko'chishlar mintaqadagi siyosiy vaziyat, qo'shni qabilalar bosimi, iqtisodiy ehtiyojlar va harbiy omillar bilan chambarchas bog'liq bo'lgan.

Mazkur maqolaning maqsadi mo'g'ul qabilalarining ilk migratsiya jarayonlarini siyosiy, iqtisodiy va harbiy omillar nuqtayi nazaridan tahlil qilish, ularning etnik shakllanish bosqichlarini aniqlash hamda o'rta asr mo'g'ul jamiyatining vujudga kelishida ushbu omillarning o'rnini yoritishdan iborat. Tadqiqotda tarixiy-qiyosiy, manbashunoslik va etnografik tahlil usullaridan foydalanilgan.

Mazkur bosqichda Shivey qabila ittifoqi tarkibidagi Beishivey guruhlarining etnik tarkibi va ularning mo'g'ul etnogenezidagi o'rni alohida ahamiyat kasb etadi. Manbalarda qayd etilishicha, Beishivey qabilalari Sharqiy Transbaykaliya hamda Amur daryosining yuqori oqimi hududlarida yashagan shimoliy Syanbei (Xianbei) guruhlarining davomchilari hisoblanadi. Tang sulolasi davriga oid "Eski tarix" va "Yangi tarix" manbalarida Beishivey tarkibida Mengwu yoki Mengwa (蒙瓦) nomli qabila qayd etiladi. Tadqiqotchilar ushbu etnonimni mo'g'ul nomining eng qadimgi yozma shakllaridan biri sifatida talqin qiladi[1].

Fransuz sinologi L. Hambis rekonstruksiya ko'ra, Mengwu shakli qadimgi talaffuzda Mung-nguət ko'rinishida bo'lgan. Boshqa Shivey guruhlar kabi Mengwu qabilalari ham asosan o'rmon zonasida, dasht mintaqasining shimoliy chekkalarida yashagan. Ularning xo'jaligi ovchilik, baliqchilik, dehqonchilik va qisman chorvachilikka asoslangan yarim o'troq va yarim ko'chmanchi turmush tarzidan iborat bo'lgan.

Tilshunoslik ma'lumotlari qadimgi mo'g'ul tilida uy hayvonlari nomlari cheklanganligini, asosan it, ot va cho'chqa bilan bog'liq atamalar saqlanganini ko'rsatadi. Aksincha, yovvoyi tabiatga oid leksika ancha rivojlangan bo'lib, o'rmon hayvonlari va yirik daryo baliqlarini ifodalovchi so'zlar keng qo'llangan. Bu holat

qadimgi mo'g'ul jamoalarining "o'rmon xo'jaligi" bosqichida yashaganini ko'rsatadi. Arxeologik va genetik tadqiqotlar ham mo'g'ul etnik guruhlarining Shimoliy-Sharqiy Osiyo aholisi bilan yaqin genetik aloqaga ega ekanini tasdiqlab, Manchuriya hududini ularning ilk shakllanish markazlaridan biri sifatida ko'rsatadi. VI asr oxiri va VII asr boshlarida Lena daryosi havzasidan kelgan Da Shivey qabilalari Amur yuqori oqimi hududlariga kirib kelgan. Bu migratsiya mahalliy etnik muvozanatni sezilarli darajada o'zgartirgan. Natijada Beishivey qabilalari Wuhuan guruhlar bosimi ostida siqib chiqib, Kichik Khingan tog'laridan sharq tomonga siljishga majbur bo'lgan. Shu jarayonda Mengwu va Luo zu Shivey guruhlar ham parchalanib, Argun daryosi havzasi tomon ko'chib o'tgan[2].

Xitoy sulolaviy yilnomalari Mengwu qabilalarini aynan Argun daryosi bo'ylariga joylashtiradi. Bu daryo manbalarda Vangjianxe va Shijianxe nomlari bilan ham qayd etilgan.

XIV asr boshlarida fors tarixchisi Rashiduddin "Jome' ut-tavorix" asarida mo'g'ullarning ajdodlari Ergune-kun deb ataluvchi berk vodiya yashaganini qayd etadi. Rivoyatga ko'ra, qadimgi mo'g'ul qabilalari urush natijasida deyarli yo'q bo'lib ketgan, faqat ikki erkak va ikki ayol omon qolib, tog' va o'rmonlar bilan o'ralgan Ergune-kun hududiga yashiringan. Ularning ismlari Nukuz va Kiyan bo'lgan va keyinchalik shu avloddan mo'g'ul urug'lari shakllangan.

Ko'plab tadqiqotchilar Ergune-kun haqidagi rivoyatni Argun daryosi havzasi bilan bog'laydi. Ayrim ilmiy talqinlarga ko'ra, bu hudud Argun daryosining quyi oqimi yoki uning Jiliuhe irmog'i bilan tutashgan tog'li zonalarga to'g'ri keladi. Bu davrda qadimgi mo'g'ul guruhlar Turk xoqonliklari va keyinchalik Uyg'ur xoqonligi ta'siri ostida bo'lgan turkiy siyosiy tizimlarni tan olgan. Shu bilan birga, shimoliy mo'g'ul guruhlar tungus qabilalari bilan yaqin etnomadaniy aloqada yashagan. Mo'g'ul" etnonimining kelib chiqishi masalasi ham Ergune-kun rivoyati bilan bog'liq. Ushbu atamaning aniq paydo bo'lish davri noma'lum bo'lsa-da, ayrim

olimlar, jumladan S. Sh. Chagdurov, uning eng kechi VIII asr oxirlariga borib taqalishini ta’kidlaydi.

Etnonimning muqobil izohini B. R. Zoriktuyev ilgari suradi. Unga ko‘ra, Chinō urug‘i va unga yaqin guruhlar qo‘shni tungus qabilalari tomonidan ularning yashash hududi — Mangu daryosi vodiysi nomi bilan “Mangol” deb atalgan bo‘lishi mumkin. Keyingi bosqichlarda ushbu atamaning rivojlanishi natijasida u “Mongol” shaklini olgan bo‘lib, bu nom “Mangu daryosi bo‘yida yashovchi aholi” ma’nosi bilan izohlanadi. B. R. Zoriktuyevning qarashlariga ko‘ra, qadimgi mo‘g‘ul urug‘laridan biri bo‘lgan Chinō etnik birlashmasi Rouran va Shivey qabilalarining o‘zaro aralashuvi jarayonida shakllangan. Rashiduddin asarlarida ham Chinō urug‘i tilga olinadi, biroq u yerda bu nom Nukuz shaklida berilgan bo‘lib, uning kelib chiqishi mo‘g‘ulcha *noxai* (“it”, “bo‘ri”) so‘zi bilan bog‘lanadi[3].

Tarixiy-etnografik adabiyotlarda Chinō urug‘ining kelib chiqishi haqida turli yondashuvlar mavjud. Ayrim tadqiqotchilar Sharqiy Turk xoqonligi (630-yil) inqirozga uchragach, turkiy qabilalarning bir qismi Tang sulolasi ta’siriga o‘tib, keyinchalik Ashina Simo boshchiligida Sharqiy Mo‘g‘uliston hududlariga ko‘chib kelganini va shu jarayonda turkiy hamda mo‘g‘ul unsurlarini o‘zida mujassam etgan hukmron urug‘lar shakllanganini ta’kidlaydi.

Eng qadimgi mo‘g‘ul yozma manbalaridan biri bo‘lgan “Mo‘g‘ullarning maxfiy tarixi” asarida mo‘g‘ul hukmdorlarining genealogiyasi afsonaviy ajdodlar — Moviy kulrang bo‘ri (Börte-Činō) va Oq bug‘u (Qo‘ai-Maral) haqidagi rivoyat bilan boshlanadi. Ilgari bu obrazlar tarixiy shaxslar sifatida talqin qilingan bo‘lsa, zamonaviy ilmiy qarashlarda ular totemistik ramzlar sifatida baholanib, Börte-Činō mo‘g‘ul urug‘lari, Qo‘ai-Maral esa turkiy komponentlarni ifodalashi mumkinligi qayd etiladi.

Nasabiy an’analarga ko‘ra, Chingizxon ajdodlari qatorida Batachi-xon nomi ham tilga olinadi. U VIII asrning ikkinchi yarmida yashagan bo‘lib, Onon daryosining yuqori oqimi hududida istiqomat qilgan[4].

Mo'g'ul guruhlarining Ergune-kun hududidan chiqib ketish jarayoni aniq vaqt jihatidan turlicha talqin qilinadi va bu jarayon VII asr oxiridan XI asrgacha davom etgan deb hisoblanadi. Ushbu migratsiyalar asosan mintaqadagi yirik siyosiy o'zgarishlar — Shivey qabilalarining qo'shni guruhlar bilan to'qnashuvlari, 742-yilda Sharqiy Turk xoqonligining qulashi hamda X asr boshlarida Kidan davlatining kengayishi bilan bog'liq holda izohlanadi. Jarayon bosqichma-bosqich kechgan bo'lib, Ergune-kunni tark etgan so'nggi guruhlar XI asr oxirlarida jurchenlar bosimi ostida ko'chishga majbur bo'lgan. Bu jarayonda faqat Chinō urug'i emas, balki boshqa ko'plab urug' va qabilalar ham "ilk vatan" hududidan chiqib ketgan. Rashiduddin ma'lumotlariga ko'ra, Nukuz va Kiyat urug'laridan shakllangan guruhlar umumiy tarzda "Mongol-Darlekin" deb nomlangan. Bu guruh tarkibiga Arulat, Bayavut, Eljigen, Husin, Ikeres, Ildurigin, Kingqiyat, Nukuz, Olqunut, Oriyat, Qonqirat, Qonqotan, Suldus, Uriangqay kabi ko'plab urug' va qabilalar kirgan.

Mo'g'ul urug' va qabilalarining hozirgi Mo'g'uliston dashtlariga kirib kelishi taxminan X asrning ikkinchi yarmi va XI asr boshlariga to'g'ri keladi. Biroq ularning aniq migratsiya yo'nalishlari masalasi hanuzgacha to'liq aniqlanmagan bo'lib, bu muammo "Mo'g'ullarning maxfiy tarixi" asarida qayd etilgan "Tenggis" atamasining talqiniga bevosita bog'liq hisoblanadi. Asarda qayd etilishicha, Bo'rte-Chino va Qo'ai-Maral yo'l davomida Tenggisni kesib o'tib, Onon daryosining manbalariga yetib kelgan.

Buryat tarixchilari B. R. Zoriktuyev va P. B. Konovalov "Tenggis" atamasini Baykal ko'li bilan bog'laydi. Zoriktuyev fikriga ko'ra, Chinō urug'i VIII asr oxirigacha Argun daryosi hududidan avval Baykal ko'lining g'arbiy qirg'og'iga, so'ngra sharqiy tomoniga ko'chgan. Keyinchalik ular Barguzin vodiysi va G'arbiy Zabaykaliya hududlariga joylashib, undan so'ng Mo'g'uliston tomon — Onon daryosining yuqori oqimiga ko'chib o'tgan va bu yerda boshqa qabilalarni birlashtirib, o'rta asr mo'g'ullarining dastlabki yadrosini shakllantirgan.

Yapon tadqiqotchilari J. Tamura va E. I. Kychanov esa “Tenggis” atamasini Hulun ko‘li (Hūlún hú, mong. Hölön nuur yoki Dalaj nuur) bilan bog‘laydi. Tamura talqiniga ko‘ra, X asr oxiri va XI asr boshlarida mo‘g‘ul qabilalari Argun daryosi hududidan ko‘chishni boshlagan bo‘lib, ular Tang sulolasi davrida aynan shu hududda yashagan. XII asrning birinchi yarmida esa ular Hulun ko‘lini kesib o‘tib, Onon daryosining pastki va o‘rta oqimlariga yetib kelgan hamda bu yerda to‘liq ko‘chmanchi hayot tarziga o‘tgan. Ushbu voqealar “Mo‘g‘ullarning maxfiy tarixi”dagi Bodonchar haqidagi rivoyat bilan ham bog‘lanadi.

Mo‘g‘ullar va ular bilan yaqin qarindosh bo‘lgan urug‘lar — Urjanhay, Taychut, Djalayir va boshqalar Trorechye hududida, ya’ni Onon, Kherulen va Tuul daryolarining yuqori oqimlarida istiqomat qilgan. E. I. Kychanov ma’lumotlariga ko‘ra, mo‘g‘ullar Ononning pastki va o‘rta oqimi, Kherulenning quyi oqimi hamda Xingan tog‘larining g‘arbiy yonbag‘irlarida yashagan bo‘lib, bu hududlarda ular jurchenlar bilan chegaradosh bo‘lgan.

X asr oxirida Trorëchye qabilalari Bodonchar-mungqaq rahbarligida ittifoq tuzgan. U Bordjigin urug‘ining asoschisi sifatida e’tirof etiladi. Shu davrda mo‘g‘ul qabilalari o‘n ikki avlod davomida shakllangan murakkab nasabiy tizimga ega bo‘lgan. Chino urug‘i dastlab oqsoqollar tomonidan boshqarilgan bo‘lib, keyinchalik mo‘g‘ul urug‘lari tizimida nasabiy o‘zgarishlar yuz bergan. Bu jarayon “Mo‘g‘ullarning maxfiy tarixi”da Dobun-mergen va Alan-qo‘a haqidagi rivoyatlar bilan bog‘lanadi. Dobun-mergen vafotidan so‘ng Chinō urug‘i hamda qadimgi turkiy guruhlar bilan aloqador jamoalar ajralib chiqib, to‘rt qabilali Dörben ittifoqini tashkil qilgan.

Yangi mo‘g‘ul jamiyati Alan-qo‘a avlodlari asosida shakllangan bo‘lib, XI asr davomida Mangut, Bargudžin (Barga), Olhunut va Onggirat kabi qabilalar bilan nasabiy hamda siyosiy aloqalar o‘rnatgan.

Rashiduddinining ma’lumotlariga ko‘ra, bu guruhlar Mongol-Nirun nomi ostida birlashtirilgan bo‘lib, ular uch asosiy guruhga ajratiladi:

1. **Nirun** — Alan-qo'a avlodlari va Kabul-xongacha bo'lgan urug'lar hamda ularning shoxlari (Hadargin, Ba'arin, Barulas, Besüt, Dörben, Mangqut, Tayichi'ut va boshqalar).
2. **Kiyat (Qiyat)** — Kabul-xondan Jesugey-batargacha bo'lgan nasl va uning qarindoshlari.
3. **Kiyat-Bordjigin** — Jesugey-batardan boshlanib, Chingizxon avlodiga borib taqaladigan urug'.

Nirun tizimining shakllanishi va Bordjigin urug'ining Mo'g'uliston siyosiy hayotidagi ustunligi aynan Kabul-xon davri bilan bog'liq hisoblanadi.

Manbalarda, jumladan "Mo'g'ullarning maxfiy tarixi" va Rashiduddin asarlarida, mo'g'ul qabilalari ikki asosiy guruhga — "dasht qabilalari" va "o'rmon qabilalari"ga ajratiladi. XI–XIII asrlarda Baykal atrofi va Mo'g'uliston hududlarida yashagan qabilalar yagona etnik birlikni tashkil etmagan, ular turli lahjalarda so'zlashgan va madaniy rivojlanish darajasi ham turlicha bo'lgan[5].

O'rmon mo'g'ullarining ko'chmanchi chorvachilikka o'tishi turkiy qabilalar ta'siri ostida kechgan bo'lib, bu davrda turkiy aholi dasht hududlarining muhim qismini tashkil etgan. Lingvistik tadqiqotlar ko'rsatishicha, ko'chmanchi chorvachilikka oid ko'plab mo'g'ul atamallari turkiy kelib chiqishga ega bo'lib, XIII asrgacha bu jarayon asosan turkiy tillardan mo'g'ul tiliga o'zlashish yo'nalishida kechgan. Shuningdek, turkiy qabilalar mo'g'ullarga ko'chmanchi turmush tarzi, dasht madaniyati va an'anaviy uy-joy shakllarini ham o'rgatgan bo'lib, bu jarayonda yig'ma kigiz uy — "ger" (yurt) keng tarqalgan.

Mo'g'ullarning "dasht qabilalari" Uch daryo hududida chorvachilik bilan bir qatorda ovchilik bilan ham shug'ullangan. B. Ya. Vladimirtsov fikriga ko'ra, XI–XIII asr mo'g'ullari "bir vaqtning o'zida chorvador va ovchi bo'lgan, biroq asosiy iqtisodiy tayanch chorvachilik bo'lgan".

Shimoliy mo'g'ul qabilalari, ya'ni "o'rmon qabilalari", Baykal ko'li atrofida yashab, asosan ovchilik va baliqchilik bilan shug'ullangan. Bu hududda turkiy

Kurikan, Bajirku, Pu-ku qabilalari hamda tungus va samodiy guruhlari istiqomat qilgan. Kurikanlar Kurumchin madaniyati bilan bog‘liq bo‘lib, bu madaniyat Baykal atrofiga keng tarqalgan.

G‘arbiy Zabaykaliyada esa Bajirku qabilalari muhim etnik qatlamni tashkil etgan bo‘lib, ular Bargut madaniyati bilan bog‘liq. Mo‘g‘ul qabilalarining bu hududlarga kirib kelishi turkiy qabilalarning asta-sekin assimilyatsiyalashuviga olib kelgan va natijada protoburyat etnosining shakllanishiga asos bo‘lgan. Bu yangi etnik birlikning asosini esa mo‘g‘ul tilli qabilalar tashkil etgan.

Manbalar yetishmasligi sababli mazkur qabilalar tarixining ayrim jihatlari to‘liq aniqlanmagan bo‘lsa-da, XI–XIII asrlarda mo‘g‘ul etnik yadrosining Baykalbo‘yi aholisi orasida yetakchi mavqega ega bo‘lganligi taxmin qilinadi.

O‘rta asrlarda mo‘g‘ul qabilalarining shimoliy tarqalish chegarasi asosan Baykalbo‘yi va Baykalorti hududlari bilan cheklangan. Ularning bu hududlarga kirib kelish davri ilmiy adabiyotlarda turlicha talqin qilinadi: ayrim tadqiqotlarda Baykalorti hududiga kirib kelish VII–XI asrlarga, Baykalbo‘yi hududiga joylashish esa XI–XIII asrlarga to‘g‘ri kelishi qayd etiladi[6].

Mo‘g‘ul qabilalarining ushbu hududlardagi joylashuvi ikki bosqichda kechgan deb qaraladi. Dastlab shimoliy “o‘rmon qabilalari” mintaqaga kirib kelgan bo‘lsa, keyinchalik ikkinchi ming yillik boshlarida dasht qabilalari kelib, ko‘chmanchi xo‘jalik an‘analarini keng yoygan. XIII–XIV asrlarga oid yozma manbalarda bu hudud Bargudjin-Tokum (mong. Baryujin Tögüm; xitoycha Bāérhūzhēn Tuōkūmù) nomi bilan qayd etiladi. Mazkur tarixiy-geografik hudud Baykal ko‘lining ikkala tomonini qamrab olib, Baykalbo‘yi qismida Angara–Lena oralig‘ini, Baykalorti tomonida esa Barguzin vodiysi hamda Selenga daryosining quyi oqimini o‘z ichiga olgan[7].

Qabilalarning joylashuvi taxminan quyidagicha tasvirlanadi: Baykalorti hududidagi Barguzin vodiysida bargutlar istiqomat qilgan, janubiy va sharqiy hududlarda esa qori va tumat qabilalari yashagan. Ushbu qabilalar Angara–Lena

hududida ham qayd etiladi. Baykalbo'yi hududida esa protoburyat guruhlariga mansub bulagachinlar va keremuchinlar yashagan. Bundan tashqari, Bargudjin-Tokum hududida tungus tilli (hozirgi evenklar ajdodlari) va turkiy tilli (kurikanlar avlodlari) aholi ham yashagan. Mo'g'ul qabilalari Baykalorti aholisi bilan qudandachilik va siyosiy ittifoqlar o'rnatgan. Masalan, Chingizxonning bobosi Bartanbatar bargut qabilasidan bo'lgan Sunigel-fujin bilan qarindoshlik aloqasini bog'lagan[8].

XIII asr boshlarida, 1201–1206-yillar oralig'ida, Bargudjin-Tokum hududiga Chingizxon elchilari — Turu-kajar bag'atur va Sartak-bag'atur yuborilgan bo'lib, ular bargutlar yetakchisi Kadan-Ajin bilan ittifoq tuzgan[9]. Uning hokimiyati Baykalorti hududidagi boshqa qabilalar tomonidan ham tan olingan.

“Mo'g'ullarning maxfiy tarixi” ma'lumotlariga ko'ra, Shisgis daryosi atrofi va unga yaqin o'rmon hududlaridagi qabilalar 1207-yilda Chingizxonning to'ng'ich o'g'li Jo'ji tomonidan bo'ysundirilgan.

Mo'g'ullarning Baykalbo'yi va Baykalorti hududlaridagi mavjudligi arxeologik materiallar bilan ham tasdiqlanadi. Eng muhim topilmalar qatoriga turli ko'rinishdagi dafn marosimlari kiradi: bevosita yerga ko'mish, qayin po'stlog'iga o'rash, yog'och (log) tobutlar hamda taxta tobutlarda dafn etish an'analari uchraydi. Dafn marosimlarida qo'y yoki qo'chqor suyaklarining, ayniqsa boldir va son qismlarining topilishi ushbu madaniyat uchun muhim etnik belgi sifatida talqin qilinadi[10].

XIV asrgacha mo'g'ullar bilan bog'liq arxeologik majmualar rus tarixshunosligida “erta mo'g'ul madaniyati” deb yuritiladi. Ushbu madaniyatga oid yodgorliklar Baykalorti janubidagi dasht va o'rmon-dasht hududlarida, Mo'g'uliston dashtlarida hamda Baykalbo'yi mintaqasida keng tarqalgan.

Mo'g'ul qabilalarining shakllanishi va migratsiyasi ko'p bosqichli hamda murakkab tarixiy jarayon bo'lib, uning ildizlari Shivey va Beishivey qabila ittifoqlariga borib taqaladi. Xitoy yilnomalarida qayd etilgan Mengwu qabilasi

mo'g'ul etnonimining eng qadimgi yozma shakllaridan biri sifatida mo'g'ul etnogenezini tadqiq etishda muhim manba vazifasini bajaradi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, mo'g'ullarning Argun daryosi havzasidan Mo'g'uliston dashtlariga ko'chishi bir martalik hodisa emas, balki VII–XI asrlar davomida bosqichma-bosqich amalga oshgan migratsion jarayon bo'lgan. Ushbu ko'chishlarga siyosiy omillar sifatida Turk va Uyg'ur xoqonliklarining parchalanishi, Kidan va Jurchen davlatlarining ekspansiyasi, harbiy omillar sifatida qabilalararo to'qnashuvlar va tashqi bosimlar, iqtisodiy omillar sifatida esa yangi yaylovlar hamda chorvachilik uchun qulay hududlarni egallash zarurati ta'sir ko'rsatgan[11].

Shuningdek, mo'g'ul qabilalarining turkiy va tungus xalqlari bilan uzoq muddatli aloqalari ularning xo'jalik tizimi, moddiy madaniyati va ijtimoiy tashkilotiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan. Aynan shu etnomadaniy integratsiya jarayonlari natijasida Bordjigin urug'i boshchiligidagi siyosiy birlik shakllanib, keyinchalik Chingizxon davrida yagona mo'g'ul davlati vujudga kelgan.

Demak, mo'g'ullar migratsiyasi nafaqat geografik ko'chish jarayoni, balki yangi etnik, siyosiy va madaniy makonning shakllanishiga olib kelgan murakkab tarixiy hodisa sifatida baholanishi lozim. Bu jarayon Markaziy va Sharqiy Osiyo tarixining keyingi taraqqiyotiga ham bevosita ta'sir ko'rsatgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Nenad Vidaković, "Rani Mongoli – etnopolitička povijest do 13. stoljeća", *Migracijske i etničke teme*, god. 31, br. 1, 2015, str.
2. Axmedov B. *Jahon xalqlari tarixi*. – Toshkent: O'zbekiston, 2016. – B. 245.
3. Rashiduddin. *Jome' ut-tavorix*. (o'zbekcha tarjima). – Toshkent: Sharq, 2011. – B. 87–92.

4. Asqarov A. *O'zbek xalqining etnogenezi va etnik tarixi*. – Toshkent: Universitet, 2007. – В. 114–118.
5. Кляшторный С. Г., Савинов Д. Г. *Степные империи древней Евразии*. – Санкт-Петербург: Филологический факультет СПбГУ, 2005. – С. 58.
6. Зориктуев, Б. Р. (2011b). Об этимологии этнонима монгол. Восток. Афро-азиатские общества: история и современность, 1: 47–57.
7. Тиваненко, А. В. (1993). Святилища и культы в этнической истории кочевых племен группы дунху. В сб.: Этническая история народов Южной Сибири и Центральной Азии. Новосибирск: Наука, с. 46–66.
8. Ушн
9. Щербак, А. М. (1966). О характере лексических взаимосвязей тюркских, монгольских и тунгусо-маньчжурских языков. Вопросы языкознания, 3: 21–35
10. Скрынникова ицкий, В. В. (2011). Исторический диспут об этнической принадлежности найманов и керейтов. Проблемы востоковедения, 2: 28–34.
- 11., Т. Д. (2005). Две Монголии: особенность средневековых идентификационных практик. Вестник Евразии, 28 (2): 29–65